

1933-й: від голоду помер кожний 12-й мешканець

Наймолодшій жертви Голодомору в Сумах було два місяці, найстаршому чоловіку - 97 років...

НЕЗВАЖАЮЧИ на те, що цьогоріч виповнюється вже 90-та річниця однієї з найстрашніших трагедій українського народу - Голодомору 1932-1933 років, - до сих пір не встановлена чисельність жертв, яка б остаточно задовольнила різних дослідників.

Наразі цифри, що їх називають, дуже різняться: Музей Голодомору разом із колишніми слідчими СБУ в справі Голодомору називають 10,5 млн, вчені Гарвардського університету - 5,5 млн, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. Михайла Птухи - 3,9 млн. На думку історика і сумської незалежної дослідниці Олени ПРИЙМАЧ, більш вірогідна остання цифра. Проте в даному матеріалі мова піде не стільки про кількість жертв, скільки детально про ситуацію в 1932-1933 роках у м. Суми.

- Як правило, наголос у проблематиці Голодомору завжди робиться на тому, що він як акт геноциду був спрямований виключно проти селянства. Але дуже серйозно постраждали і міста, - зазначає дослідниця. - Існують документи, в яких чітко зафіксовано факт смерті людини. Це Книги записів актів про смерть, що їх ведуть місцеві відділи реєстрації актів цивільного стану (за радянських часів заги - скочено від «органі записи актів громадянського стану»). Ці книги дозволяють вирахувати кількість померлих від голоду в 1932-1933 роках, а отже, можуть стати відправним пунктом для обрахування загальної кількості мешканців радянської України - жертв Голодомору.

Книги загісів по Сумській області відскановані та викладені в Інтернеті: <http://daso.sm.gov.ua/> в розділі «Книги реєстрації актів громадянського стану про смерть 1932-1933 рр. по

що). Реєстратор спирається на лікарське свідоцтво або записував зі слів родичів чи інших людей, які повідомляли про смерть людини. В книгах, які викладені в Інтернеті, довідки відсутні, є лише вказівка на їх наявність при зазначені причині смерті. Очевидно, що винятковість ситуації, коли через високий рівень смертності не всі випадки були засвідчені лікарем, уможливив спрощену процедуру реєстрації, а саме - зі слів свідків.

Таким чином, у 1932 році всього померлих за рік було 1329 осіб (така кількість записів про смерть у книгах загсу). В тому числі в Сумах - 1173, с. Баранівка - 82, с. Піща - 35, с. Баси - 39.

У 1933 році - всього померлих 3713 осіб (на основі розшифрованих записів про смерть книг загсу). В тому числі в Сумах - 3334, с. Баранівка - 213, с. Піща - 98, с. Баси - 20. При цьому дані по сільським радам фрагментарні, а саме: по Баранівській сільській раді з 213 наявні лише 107 записів, по Басівській сільській раді відсутні записи після 15 травня і до кінця 1933 року, по Піщацькій сільській раді немає записів після 21 жовтня і до кінця 1933 року.

Із 3713 померли від хвороб, що викликані голодом, 2363 особи: 1615 чоловіків, 748 жінок, з них 486 дітей обох статей (враховані до 16 років включно). Через інші причини померли 1350 осіб (744 чоловіки, 606 жінок, з яких 290 - діти).

Порівняння з 1932 роком показує, що у 1933 році померло на 2384 особи більше, і практично всіх їх можна віднести до померлих внаслідок голоду.

Крім того, варто зазначити, що з 3713 осіб, що померли в 1933 році,

що є середньомісячну смертність 609 осіб (430 чоловіків, 179 жінок, з яких дітей обох статей - 105) померли від хвороб внаслідок голоду.

Якщо відокремити 484 померлих немісцевих, то залишається 3229 жителів Сум. Для міста з населенням 35-40 тис. людей це означає, що у 1933 році помер кожний 12-й мешканець. Наймолодшою із діагнозом «інаніціо» (виснаження) була 2-місячна Ніна Босенко, що померла 15 червня. Її маті була вчителькою ФЗС - фабрично-заводської «семирічки». Найстаршим - 97-річний безхатько Кононенко, помер 16 червня у лікарні від «інаніціо».

Страшні діагнози

Inanitio - латинське слово, яке в перекладі означає виснаження. Як причина смерті воно вказано 962 рази! Слово «виснаження» українською та російською написано у 352 випадках, безбілкові набряки - 98, ентероколіт - 194. Прочерк, «не вказано», «невідомо» написано у 722 випадках. Для порівняння: у книгах загсу за 1932 рік практично відсутні записи без зазначення причин смерті. Аналіз сімейних зав'язків дозволяє в більшості випадків віднести ці смерті в 1933 році до таких, що були спричинені голодом.

Втім, аби не бути надто упередженою, померлих - старших за 70 років - без зазначеної причини я не відносил до тих, хто помер від голоду (тобто вважала їх померлими через старість).

Наприклад, родина Власенків:

1) дитина - Власенко Іван Іванович, 1 рік, 4 місяці, проживав у м. Суми, вул. Стецьківський шлях, 5, на утриманні батька (чорнороб цегельни 1), помер 07.03.1933 р., причина

На фото 1934 р. - вихованці дитсадка - ясел Сумської артилерійської школи. Їм пощастило. В 1933 р. їхні ровесники помирали в яслах та лікарнях Сум від голоду

смерті не вказана, 9 червня - 8-річна Наталя - від інаніціо, 30 липня - 6-річний Василь - від інаніціо, 8 серпня - 5-річний Степан, від інаніціо. Родина Павленків (6 осіб - батьки та діти): 4 квітня померла 1-річна дочка Надя від запалення мозку, 24 квітня - 6-річна дочка Олександра від інаніціо, 19 травня - 9-річна дочка Віра від інаніціо, 12 липня - 15-річний син Олександр від інаніціо, 27 липня - батько Михайло Іванович, 47 років, муляр заводу ім. Фрунзе, причина смерті не вказана, 14 серпня - 40-річна маті Марія Володимирівна, від інаніціо.

Родина Помазан (4 особи померли протягом місяця, 3 покоління - маті, дочка і її двоє дітей): 6 червня - бабуся Пелагея Семенівна, 77 років, померла вдома, причина смерті не вказана, 10 червня - 4-річна Лідія померла вдома від інаніціо, 14 червня - 8-річний Михайло помер вдома від інаніціо, 25 червня - 33-річна Настя Герасимівна, маті дітей, вона утримувала сім'ю, працювала подією чорноробом, померла в лікарні від інаніціо.

Метою дослідження та публікації результатів було бажання розповісти

Книги загісві по Сумській області відскановані та викладені в Інтернеті: <http://daso.sm.gov.ua/> в розділі «Книги реєстрації актів громадянського стану про смерть 1932-1933 рр. по районам Сумської області». Дані за 1932 та 1933 рр. дозволили мені скласти повну картину голодомору в Сумах. Результатом дослідження стала монографія «Голод у Сумах. 1932-1933 роки», яка містить алфавітний мартіриолог всіх померлих у 1932 році від голоду, а також всіх без виключення померлих за 1933 рік.

**Померлих у 1933-му -
майже втричі більше!**

В книгах загсу м. Суми в більшості випадків причини смерті зазначені. І цим вони відрізняються від відповідних документів по сільській місцевості, де переважають записи або без зазначення причини смерті, або з формулюванням «був хворий» тощо. Правила реєстрації актів цивільного стану регламентують реєстрацію факту смерті людини наступним чином: запис робиться протягом трьох днів після смерті на підставі лікарського свідоцтва. У виключччях інших випадках - на підставі рішення суду або повідомлення з місць тимчасового утримання (тюрма, ізолятор то-

віднести до померлих внаслідок голоду.

Крім того, варто зазначити, що з 3713 осіб, що померли в 1933 році, 484 особи були мешканцями інших населених пунктів (в переважній більшості це селяни, які померли в сумських лікарнях). З них Білопільський р-н - 42 особи, Гадяцький р-н (Полтавська обл.) - 32, Краснопільський р-н - 66, Лебединський р-н - 35, Липоводолинський р-н - 71, Лохвицький р-н (Полтавська обл.) - 8, Миропільський р-н (заяза частина Краснопільського р-ну) - 56, Недригайлівський р-н - 8, Роменський р-н - 7, Сумський р-н - 75, Тростянецький р-н - 32, Улянівський р-н (заяза частина Білопільського р-ну) - 39, Гайворонський (Кіровоградська обл.), Миргородський, Зінковецький (Полтавська обл.), Новгород-Сіверський р-н (Чернігівська обл.), Смілянський р-н (Чернігівська обл.), Конотопський, Охтирський р-н - по 1 особі, інших районів - 6 осіб.

Таким чином, безпосередньо мешканців Сум, Баранівки, Басів, Піщаного від голоду померло приблизно 1883 особи.

Найстрашнішими місяцями були травень - серпень 1933-го. Максимум прийшовся на липень: із 740 померлих (цифра більше ніж утрічі переви-

вич, 1 рік, 4 місяці, проживав у м. Суми, вул. Стецьківський шлях, 5, на утриманні батька (чорнороб цегельні 1), помер 07.03.1933 р., причина смерті: не вказано;

2) дитина - Власенко Федір Іванович, 5 років, проживав у м. Суми, вул. Новопоселенська, 8, на утриманні батька (грабар цегельни), помер вдома 09.06.1933 р., причина смерті: не вказано:

3) батько - Власенко Іван Афанасійович, 35 років, проживав у м. Суми, вул. Братушкінська, 68, грабар цегельного з-ду, помер вдома 08.09.1933 р., причина смерті: інанціо;

4) мати - Власенко Христя Семенівна, 35 років, проживала у м. Суми, вул. Братушкінська, 68, безробітна, померла вдома 20.10.1933 р., причина смерті: коліт.

Тільки у батька вказана причина смерті «інанціо» (виснаження), у дітей причина смерті не вказана. Також вказані різні адреси, ймовірно, родина міняла місця проживання. Втім дані, що збираються (по-батькові у дітей, професія батька), дозволяють припустити, що ці люди - члени однієї родини.

Причини голоду

Якими були причини голоду? В Сумах (як і скрізь по Україні) була впроваджена карткова система на продукти. За свідченнями сум'ян, працівник заводу Фрунзе отримував 1 кг хлібу, а утриманець з його родини - 300 г на добу. Не виділявся хлібний пайок кустарям-одноосібникам. Тому велика категорія померлих у Сумах - це члени сім'ї, яку утримував безробітний, чоботар чи варто-вий: 109 осіб - утриманці, де годувальник був вартовим (сторожем, охоронцем), 103 особи - з сім'єй, де

скропленцем», 150 осіб з сім'єю, де годувальник був безробітним, 77 утриманців із сімей чоботарів. Втім, найбільша кількість померлих були з сімей працівників заводу ім. Фрунзе - більше 300 осіб.

причина смерті: виснаження;

Назаренко Гнат Федорович, 60 років, проживав у м. Суми, у 1-му диспансері, двірник 1-го диспансеру, помер 01.03.1933 р., причина смерті: не вказано;

Назаренко Марфа Гнатівна, 18 років, проживала у м. Суми, у 2-му диспансері, медсестра, померла 03.03.1933 р., причина смерті: не вказано:

Ридзинська Агата Андріївна, 70 років, проживала у м. Суми, Петрівська пл., 5, на утриманні дочки (фельдшер 3-го диспансеру), померла у лікарні 10.09.1933 р., причина смерті: інанцію.

**В один рік в одній родині
помирало кілька людей...**

Сум'яни помирали сім'ями. Більше як 200 родин втратили у 1933 році від 2 до 6 осіб.

Наприклад, родина Берестовських (4 особи): 28 травня - 4-річний Федір помер у лікарні, причину смерті не вказано, 5 червня - 10-річний Борис - від інаніціо, 12 червня - батько Олександр Дмитрович, безробітний, від інаніціо, 10 липня - 6-річна Зіна від безбілкових набряків.

Родина Голохвост (3 особи - діти):
14 вересня - 4-річна Олена, причина смерті не вказана, 29 вересня - 8-річна Антоніна - від безбілкових набряків, 11 жовтня - 11-річна Настя - від безбілкових набряків.

**Родина Едель (3 особи, з по-
коління - батько, син, онука):** 7 лип-
ня - Іван Григорович, 63 роки, чобо-
тар, причина смерті: виснаження,
18 липня - Олена Петрівна, 2 роки 5
місяців роки, на утриманні батька
(bezробітний), померла вдома, при-
чина смерті не вказана, 11 листопада -
Петро Іванович, 28 років, помер у
лікарні від інанцію.

Родина Медведєвих (4 дитини з однієї родини): 3 червня - 4-річний Степан (тут можлива помилка:abo інше ім'я, або це подвійний запис про одну й ту саму особу), причинна

мати дітей, вона утримувала синю, працювала подінно чорноробом, померла в лікарні від інаніціо.

Метою дослідження та публікації результатів було бажання розповісти про жителів нашого міста, які померли в 1933 році через голод. А також зробити наголос на тому, що від не-доїдання масово вмирали не тільки селяни, а й містяни. Можливо, замовчування або деактуалізація цього факту стала через те, що він не вписувався у панівну концепцію причини голоду як «боротьби Сталіна з українським селянством». В грандіозному всеукраїнському проекті часів президентства В. Ющенка «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років» (а це величезні фоліанти зі списками людей, що померли в 1932-1933 роках, окремий - на кожну область України, 19 томів) ви не знайдете списку умерлих сум'ян. Хоча документи були, і навіть відскановані. Отже я ліквідувала цю білу пляму в історії.

Непроста історія видання...

Дослідниця спробувала видати книгу про Голодомор у м. Суми коштом Сумської міськради. Наприкінці 2018 року подала заявку до Експертної ради з підтримки книговидавничої справи та книгорозповсюдження в м. Суми СМР і в 2019-му отримала відповідь, що через брак коштів питання про фінансування книги відкладено. Такими воно є і до сьогодні. Так само як звернення Олени

годні... Так само на звернення Олени Приймач прореагував і депутатський корпус міської ради. Тож книгу історика видала власним коштом накладом всього 50 екземплярів. Один екземпляр купив депутат СМР Ігор-Перепека.

Детальніше про дослідження - в історичному блозі Олени Приймач: <https://olenasumy.wordpress.com/2019/08/20/голод-в-сумах-в-1933-рік/>

[tps://olenasumy.wordpress.com
/2020/01/08/уривок-з-книги-го-
лод-у-сумах-1932-1933/](https://olenasumy.wordpress.com/2020/01/08/уривок-з-книги-голод-у-сумах-1932-1933/)